

УДК 336.717.71:338.439.5

М. О. Солодкий,
к. е. н., заслужений діяч науки і техніки України, в. о. професора кафедри біржової діяльності, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ БІРЖОВОГО ТОВАРНОГО РИНКУ

Висвітлено основні тенденції розвитку та визначено ефективність діяльності вітчизняного біржового товарного ринку.

Tendencies of the development and efficiency of epy domestic commodity exchange market functioning are considered.

Ключові слова: біржова діяльність, біржовий товарний ринок, товарні біржі, ефективність біржової діяльності.

Key words: commodity exchange activity, commodity exchange market, commodity exchange, efficiency of commodity exchange market.

Досконале вивчення тенденцій розвитку світового товарного біржового ринку засвідчує його швидку трансформацію в напрямі глобалізації, прискореного впровадження новітніх технологій торгівлі, організації біржових альянсів, перетворення товарних бірж у прибуткові товариства, універсалізації біржової діяльності товарних бірж, на яких поряд з інструментами, базовим активом яких є товарна продукція, реалізуються фінансові інструменти, домінування торгівлі товарними та фінансовими деривативами над угодами, які передбачають поставку фізичного товару та інноваційний вплив фінансової інженерії на проникнення нових інструментів з фінансовою базою на товарні біржі.

На жаль, ці прогресивні тенденції практично не зачепили розвиток товарного біржового ринку нашої країни.

На вирішення проблем формування і ефективного функціонування біржового товарного ринку в економіці країни спрямовані зусилля багатьох учених, зокрема: П.І. Гайдуцького, Б.П. Дмитрука,

Р.П. Дудяка, П.Т. Саблука, В.К. Савченка, М.О. Солодкого, Г.О. Шевченко, О.М. Шпичака та інших. Проте нині постає необхідність у подальшому поглибленому дослідженні напрямів становлення конкурентного біржового товарного ринку з метою впровадження, на базі існуючих товарних бірж, дієвих ринкових механізмів, які забезпечили б ефективне функціонування як товарних бірж, так і економіки країни в цілому.

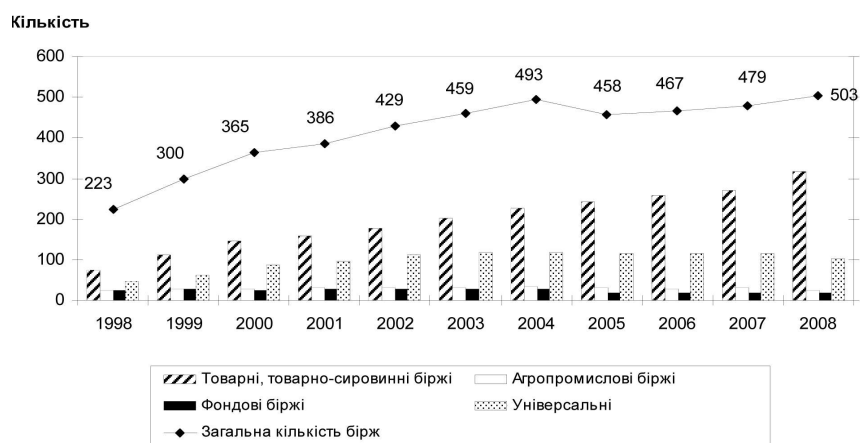

Рис. 1. Динаміка кількості та структура вітчизняних бірж [3]

Таблиця 1. Динаміка та структура біржової торгівлі за видами товарів, млрд грн.

Роки	Метали	Енергоресурси	Сільськогосподарська продукція	Ланцюговий темп приросту с.г.	Цінні папери	Нерухомість	Інші види	Всього	Ланцюговий темп приросту, разів
2004	0,136	2,301	9,098	-	2,395	0,256	1,488	15,674	-
2005	0,116	2,518	10,568	1,2	1,937	0,695	3,128	18,962	1,2
2006	0,01	8,479	11,905	1,1	1,093	0,458	2,461	24,406	1,3
2007	0,009	9,343	9,597	0,8	2,033	0,343	6,768	28,093	1,2
2008	0,007	12,387	40,019	4,2	3,753	0,512	3,197	59,875	2,1
2008 до 2004, разів	-6,6	5,4	4,4	-	1,6	2,0	2,1	3,8	

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізувати основні тенденції розвитку вітчизняного біржового товарного ринку та визначити ефективність діяльності товарних бірж за умов організації торгівлі спотовими та строковими контрактами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вітчизняний біржовий ринок у цілому на початок 2009 р. представлений 503 біржами проти 223 в 1998 р. Серед них універсальних, товарно-сировинних і товарних — 421 біржі, агропромислових — 26, фондових та їх філій — 18, інших — 38 [75].

Динаміка та структурні зміни бірж вказують на те, що основною характерною тенденцією є постійне зростання кількісного показника (рис. 1).

Комплексна оцінка діяльності бірж показує, що одним з найголовніших досягнень на цьому шляху є

Таблиця 2. Структура основних каналів реалізації продукції сільськогосподарськими товаровиробниками України

Показники	Роки				
	2004	2005	2006	2007	2008
Продаж продукції всього, млрд грн.	20,6	24,8	29,3	38,6	56,6
Переробним підприємствам, млрд грн.	4,6	6,1	7	8,2	11,1
Частка у загальній структурі, %	22	24,56	23,9	21,2	19,6
Через біржовий ринок, млрд грн.	0,036	0,011	0,009	0,050	0,6.
Частка у загальній структурі, %	0,200	0,040	0,030	0,130	1,1
За іншими каналами збуту, млрд грн.	12,1	14,6	18,8	25,450	38,2
Частка у загальній структурі, %	58,4	58,9	64,2	65,9	68,5

Складено за даними Державного комітету статистики України.

створення механізму біржової торгівлі та значне розширення обсягів та товарної номенклатури. Порівняльна динаміка вартості реалізації продукції через біржовий товарний ринок наведена в табл. 1.

Вартісний вираз біржової активності по всіх групах товарів за 2004—2008 рр. свідчить про високі темпи зростання щорічних обсягів біржової торгівлі [3]. Так, порівняно з попереднім роком загальний біржовий товарообіг в країні у 2008 р. зріс в 2,1 рази і склав майже 60 млрд грн., що дорівнює 6,3 % від ВВП країни, тоді як у світовій практиці цей показник коливається в межах 15—30 %. Разом з тим, у зв'язку з рекордним врожаєм 2008 р. на біржовому ринку було продано сільськогосподарської продукції на суму 40 млрд грн., або

в 4,2 рази більше в порівнянні з минулим роком.

Тенденція значного зростання питомої ваги сільськогосподарської продукції у загальному обсязі біржової торгівлі дає підстави стверджувати, що на біржовому товарному ринку переважає сільськогосподарська продукція. Визначальним фактором впливу на різке зростання обсягів біржових торгів сільськогосподарською продукцією в 2008 р. стали рекордні врожаї зерна, що зумовило збільшення його експорту, а також умови обов'язкового декларування експортних угод на акредитованих товарних біржах. Хоча це не можна розглядати як повноцінний ринковий процес, що забезпечує конкурентні засади ціноутворення на основні види сільськогосподарської продукції.

При різкому зростанні у 2008 р. частки біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, значне збільшення відбувалося у товарній групі "енергоресурси".

До групи "енергоресурси" ми віднесли три види товарів, а саме: нафту, яка у структурі цієї групи зайняла 84 %, газ — 15,9 % та бензин — 0,1%, водночас група "інші види" охопила великий спектр товарів, переважна більшість з яких у світовій практиці не може бути віднесеною до класів біржових товарів, а саме: транспортні засоби, будівельні матеріали, земельні ділянки, нерухомість, частка яких у цій групі склала біля 5 %, та інші види товарів, які навіть не класифікуються Державним органом статистики через їх незначну кількість і неможливість структуризації. Водночас нами було віднесено до цієї групи товарів ліс і лісоматеріали — 1,4 %, які у світовій практиці належать до біржових товарів, проте у нашій країні їх частка залишається досить низькою і коливається у межах 0,6 — 0,7 млн грн. щорічно, в той час як у цілому реалізація цієї продукції вітчизняними лісгосподарствами щорічно досягає 2,2 — 2,8 млрд грн.

Розглядаючи структуру, обсяги та основні канали реалізації сільськогосподарської продукції за різними джерелами збуту, а саме: переробним підприємствам, на ринку, населенню, через біржовий ринок та за іншими джерелами, — можна зробити висновки про те, що частка її реалізації че-

рез біржовий ринок залишається вкрай низькою і коливається у межах від 0,2 до 1,1 % протягом всього досліджуваного періоду (табл. 2.)

Водночас найбільша кількість сільськогосподарської продукції у 2008 р. реалізувалась за іншими каналами збутів — 68,5 %, а також переробним підприємствам — 19,6 %.

Такий низький показник реалізації продукції агропромислового комплексу на біржах скоріше свідчить про неточність та недосконалість звітності державних органів статистики, які не враховують продаж продукції посередникам, трейдерам, які потім реалізують її через біржовий ринок. Так, за даними Державного комітету статистики (звіт про біржі Ф-1), щорічна біржова торгівля сільськогосподарською продукцією за останні роки становила 9—11 млрд грн., а в 2008 р. в зв'язку з рекордним урожаєм досягла 40 млрд грн.

Загальні показники розвитку вітчизняних товарних бірж (табл. 3) свідчать про щорічне зростання обсягів товарообігу, статутного капіталу, а також збільшення доходів від укладених угод та надання інформаційних і інших послуг учасникам біржового середовища.

Показники розвитку вітчизняних товарних бірж свідчать про їх щорічне зростання. Так, біржовий обіг в 2008 р.

Таблиця 3. Загальні показники розвитку вітчизняних товарних бірж

Рік	Показники					
	Біржовий товарообіг, млрд грн.	Середній розмір статутного фонду, млн грн.	Кількість брокерських контор і незалежних брокерів	Загальний обсяг доходів від укладених угод, млн грн.	Середній розмір біржового збору по біржах, %	Кількість проведених торгів, тис.
2004	15,7	95,8	2678	30,2	0,2	36,3
2005	19,0	87,6	2662	34,6	0,2	47,7
2006	24,4	100,7	2618	42,3	0,2	45,8
2007	28,1	138,3	2782	53,4	0,2	91,2
2008	59,9	148,5	2752	205,4	0,3	94,0
2008 до 2004, разів	3,8	1,5	0,2	4,8	1,5	2,6

порівняно з попереднім зріс в 2,1 рази, спостерігається також збільшення розміру статутного капіталу в 1,5 рази порівняно з 2004 р. Кількість же незалежних брокерів та брокерських контор за останні роки практично стабілізувалась на рівні 2600—2700 одиниць. Середній відсоток біржового збору за проведені операції вже декілька років залишається незмінним і складає 0,2 % від вартості укладених угод на біржах. Важливим моментом дослідження показників роботи товарних бірж є кількість сек-

Таблиця 4. Групування товарних бірж за рейтингом обсягу укладених угод на ринку сільськогосподарської продукції у 2009 р.

Рейтинг бірж	Біржа	Всього укладено угод, млн грн.	У тому числі:			
			експортні контракти		внутрішні контракти	
			млн грн.	%	млн грн.	%
1	Українська універсальна біржа (м. Полтава)	12449,36	12392,77	99,55	56,60	0,45
2	Товарна біржа "Українська ф'ючерсна біржа" (м. Київ)	7022,73	7022,73	100,00	0,00	0,00
3	Українська універсальна біржа "Капітал" м. Київ	5054,79	5054,79	100,00	0,00	0,00
4	Аграрна біржа	4426,08	234,86	5,31	4191,22	94,69
5	Товарна біржа "Київська агропромислова біржа"	3619,27	3574,28	98,76	44,99	1,24
6	Чорноморська товарна біржа АПК (м. Миколаїв)	3072,65	3072,65	100,00	0,00	0,00
7	Товарна біржа "Центральна універсальна біржа" (м. Полтава)	2433,03	2433,03	100,00	0,00	0,00
8	Товарна біржа "Катеринославська" (м. Дніпропетровськ)	1136,29	1043,09	91,80	93,20	8,20
9	Чернігівська обласна товарна агропромислова біржа	777,02	777,02	100,00	0,00	0,00
10	Товарна біржа "Аграрна біржа" (м. Херсон)	666,29	666,29	100,00	0,00	0,00
11	Інші біржі	2877,96	2746,49	95,43	131,47	4,57
	Всього на біржовому ринку країни	43 535,46	39 017,99	89,62	4 517,47	10,38

цій, де спостерігається їх скорочення до рівня 299. Проте це свідчить не про скорочення номенклатури біржових товарів, а скоріше про затратність їх існування.

У 2008 р. відбулось помітне зростання товарообігу і отриманих доходів від укладених угод відповідно в порівнянні до 2007 р. на 2,1 та 3,8 рази, що зумовлено значним зростанням надходжень на біржовий ринок контрактів на сільськогосподарську продукцію. У цілому, покращення показників роботи бірж відбулось за рахунок десяти провідних бірж (табл. 4.), питома вага яких на ринку сільськогосподарської продукції становила понад 95 %. До них належать: Українська універсальна біржа, Українська ф'ючерсна біржа, Аграрна біржа, Київська агропромислова біржа та ін. Проте і надалі біржі залишаються дрібними, середній розмір статутного капіталу кожної з них складає 296 тис грн. Торги на переважній більшості бірж відбуваються один раз на тиждень. Надходження від основної діяльності не перевищує 35—40 тис грн. З такими коштами біржі не мають можливості створити необхідну матеріально-технічну базу для впровадження прогресивних технологій біржової торгівлі і відповідно стати привабливими для клієнтів.

З метою визначення рівня ділової активності товарних бірж, акредитованих для роботи на біржовому аграрному ринку, проведено групування бірж за схемою визначення рейтингу 10 найбільших за обсягами торгівлі в 2009 р.

Як свідчить аналіз, концентрація розміщення найбільших за обсягами торгівлі бірж, що здійснюють реалізацію сільськогосподарської продукції, акредитованих Міністерством аграрної політики України, спостерігається не в зонах основного виробництва зернових та технічних культур, що мало б відповідати логістиці, а передусім в м. Києві (5 бірж), Полтаві й Дніпропетровську. Ця ситуація продиктована специфікою розвитку біржової діяльності на ринку сільськогосподарської продукції, де в переважній більшості торгують не виробники та споживачі цієї продукції, а зернові трейдери, які відповідно і виступають засновниками бірж. Тому і не дивним є те, що такі товарні біржі, як Українська універсальна біржа, Українська ф'ючерсна біржа, Українська універсальна біржа, "Капітал", Центральна універсальна біржа в 2009 р. уклали лише експортні угоди. Частка цих 5 бірж у загальному біржовому обігу сільськогосподарської продукції складає більше 60 %. Необхідно зазначити, що законодавчо регламентоване положення щодо обов'язкової реєстрації експортних угод на біржі призводить до штучного збільшення обсягів біржового обігу і не сприяє впровадженню прозорих механізмів ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Разом з тим, лише 10 % сільськогосподарської продукції реалізувалось на біржовому ринку за внутрішніми угодами, де дійсно відбувались біржові торги і ціна визначалась на основі попиту і пропозиції. При такому низькому рівні реалізації продукції через біржовий ринок неможливо встановити реальну ринкову вартість сільськогосподарської продукції, яка слугувала б орієнтиром для укладання угод на позабіржовому ринку.

На практиці, сучасні товарні біржі, що здійснюють торгівлю сільськогосподарською продукцією, вимагають кардинальних змін у їх організаційній структурі та технологічному забезпеченні, що полягає у автоматизації і переході на електронну систему ведення торгів

та механізму розрахунків. Цей процес уже започаткований на деяких вітчизняних товарних біржах і має двоякий характер через специфіку його розвитку. Перший напрям передбачає вихід товарних бірж у мережу Інтернет і частково використання її можливостей для створення електронних дошок оголошення але не більше. Тобто використання технологій інтернет-магазинів дозволяє біржам ознайомлювати усіх бажаючих з поточною пропозицією біржових товарів, виставлених на торги. Це призводить до того, що біржі на шляху до пошуку джерел їх виживання як господарських суб'єктів вимушені виставляти на торги будь-який вид продукції від товарів народного вжитку до техніки і об'єктів нерухомості. Як результат, такі біржі просто перестають виконувати класичні функції біржового ціноутворення, перетворюючись на прості комерційні торговельні майданчики. Враховуючи еволюцію становлення і розвитку біржової діяльності у світовій практиці, дані біржі повинні трансформуватись у інші форми комерційних підприємств, вилучивши з своєї назви термін "товарна біржа", що значно прискорило б процес згортання надмірної кількості бірж. Наступним напрямом переходу бірж до електронної технології біржової торгівлі є спроби створення ними самотужки електронної системи біржових торгів. У даному напрямі нині рухається декілька бірж, а саме: Аграрна біржа, Київська агропромислова біржа, Одеська аграрна біржа та Придніпровська товарна біржа. Важливо відмітити те, що всі електронні платформи, над розробкою яких працюють ці біржі, в цілому мають схожі риси і практично не відрізняються між собою. Але спільним для всіх залишається потреба у фінансовій підтримці, особливо з боку держави. За таких обставин найефективнішим шляхом подальшого розвитку процесу електронізації біржової торгівлі, на нашу думку, стало б залучення інвестиційних коштів як інвесторів, так і з боку держави на умовах проведення тендеру на найкращу біржову електронну платформу, у іншому випадку можна скористатись послугами зарубіжних спеціалістів, в яких вже відпрацьовані ці технології. Але, як свідчить досвід Варшавської товарної біржі, Будапештської фондової біржі, це може коштувати біржі втрати її незалежності і мати значно більші фінансові витрати.

Література:

1. Гайдуцький П. І. Біржова торгівля — основа ринку: [навч. посіб.] / П. І. Гайдуцький. — К.: УСФА, 1992. — 34 с.
 2. Дудяк Р. П. Становлення та функціонування біржового ринку в системі агробізнесу України / Р. П. Дудяк // Науковий вісник державної академії ветеринарної медицини ім. С.З. Гжицького. — 2002. — Т.4, Ч.3. — С. 165—169.
 3. Інформаційні дані Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до документа: <http://www.chicagoclimatex.com>
 4. Постанова Кабінету Міністрів України "Про створення Аграрної біржі" від 26.12.2005 р. № 1285 [Електронний ресурс] // Інформаційний портал Верховної Ради України. — Режим доступу до документа: www.rada.gov.ua.
 5. Солодкий М.О. Біржовий ринок: [навч. посіб.] / М.О. Солодкий. — К.: Джерела; М., 2002. — 358 с.
- Стаття надійшла до редакції 04.10.2010 р.*